

Pražské židovské muzeum: od zavržení k poznání

Pražské židovské muzeum brzy oslaví sté výročí své existence. Ale už v těchto dnech je několik důvodů, abychom si připomněli jeho význam, neboť jeho osud je i pohnutým osudem českých a moravských Židů; jeho historie odráží politické změny i události současných dějin.

Židovské muzeum bylo založeno v roce 1906 jako třetí nejstarší židovské muzeum ve střední Evropě; ve Vídni vzniklo roku 1895, o dva roky později i ve Frankfurtu. Zřízení těchto institucí podminily postupné společenské a politické změny; zavržení židovské menšiny bylo vystřídáno obdobím prosazování občanské rovnosti a asimilace, rovnoprávného postavení a vzájemného poznávání. Od první poloviny 19. stol. se mohli nejprve bohatí jednotlivci, po roce 1848 i ostatní Židé volně usazovat mimo obvod bývalého středověkého ghetta.

Změny nepochybně vedly k badatelskému zájmu i ke studiu zvyků a tradic židovského obyvatelstva na českém i moravském území. Bylo třeba zachránit především vzácný inventář Cikánovy a Velkodvorské synagogy, které byly zbořeny v květnu 1906. Tehdy byl z iniciativy filosofa Salomona Hugo Lieben a jeho přítele právníka Augusta Steina založen *Muzejní spolek*. Hlavním smyslem spolku bylo uchovávat a vystavovat předměty domácího a synagogálního kultu, včetně archiválií, starých tisků a obrazů, které zobrazovaly židovské památky Čech a Moravy, i portréty významných osobností židovského intelektuálního života. Hugo Lieben viděl totiž největší historický přínos sbírky v jejím regionálním zaměření, tedy v její jedinečné ucelenosti. Od samého počátku se expozice těšila značnému zájmu veřejnosti, v roce 1924 byl vydán první průvodce expozicí a brzy nato bylo nutné rozšířit i výstavní prostory, neboť sbírka se rozrůstala a přicházelo stále více návštěvníků. A tak byla 9. května 1926 slavnostně otevřena expozice i v bývalé obřadní síni u Starého ži-

dovského hřbitova. Jen v roce 1927 prošlo muzeem více než třináct tisíc návštěvníků. Spolek čile spolupracoval s židovskými muzei ve Vídni, ve Frankfurtu i v Mnichově; vzájemně si vyměňovaly zkušenosti, plánovaly společné akce.

Katastrofa

Avšak třicátá léta nevěstila nic dobrého: pokles zájmu a snížení finanční podpory. Tragické události se nezdálo být příliš daleko. Vypukla druhá světová válka; ještě před ní, v den obsazení zbytku Československa 15. března 1939 byla činnost muzea zastavena. Okupace Čech a Moravy tragicky poznamenala osud Židů i osud muzea. Tvrdá perzekuce, likvidace židovských obcí, stejně jako židovských domácností, byla jen chmurnou předzvěstí mučednické smrti osmdesáti tisíc českých a moravských Židů. Cesta k této největší apokalypse začíná vyloučením Židů z normálního života a důsledným zabavováním, *svozem* veškerých předmětů likvidovaných obcí a vyvrácených domácností. Nacisté tuto masinérii přísně kontrolovali, o uloupených věcech vedli podrobnou evidenci; nejprve byly věci zapsány do seznamu, potom věc dostala číslo a nakonec se v lágrové číslo proměnil i její původní majitel. Zároveň probíhalo tzv. *mapování*, soupis nemovitého židovského majetku. Na podzim roku 1940 ministerstvo financí uložilo Židům povinnost, aby nahlásili předměty ze zlata, platiny, stříbra, drahokamů i perel, a to nejpozději do 15. října. Obdobný pokyn se vztahoval na všechny sbírky, nejprve na ty, jejichž cena převyšovala 10 tisíc korun, posléze na všechny. Koncem téhož roku byli Židé povinni odevzdat

spořitelni i vkladní knížky, jejich vklady byly převedeny na židovské vázané účty; možnost manipulovat s vlastním finančním prostředky tak byla značně omezena.

Na sklonku roku 1940 vtrhlo do našeho bytu poprvé gestapo. Dva muži vyhazovali obsah skříní doprostřed pokoje. Některé věci, prádlo, svetry, musela matka skládat do kufřů, které byly nakonec zapečetěny. (...) Otec musel na druhý den jít s kufry do budovy právnické fakulty, proměněné v sídlo brněnského gestapa... (Ze vzpomínky Kurta Kotouče, Židovské muzeum v Praze.)

V pondělí 1. září 1941 k tomu Říšský zákon přidal další povinnost: Židé musí být viditelně označeni židovskou Davidovou hvězdou; stali se bytostmi bez občanských práv, bez práva na vzdělání, na majetek, na ochranu. Jen básník Jiří Orten, který ve svých verších tak jasně a živě předjímá tragický osud Židů, tomuto nařízení unikl; zemřel téhož dne brzy ráno, stal se obětí autohavárie, zaviněné 30. srpna německou sanitkou; řidič sice zraněného odvezl do Všeobecné nemocnice, tam však Orten pro svůj původ nebyl přijat, a než přijeli do nemocnice v Kateřinské ulici, kde ve čtvrtém poschodí bylo oddělení určené židovským pacientům, bylo už pozdě, zraněný se již z bezvědomí neprobral.

Synagogy byly uzavřeny a prostor před nimi přísně střežen, protože *okolí synagogy* bylo často zdrojem Říši nepřátelské propagandy. Důvod byl však jiný. Smíchovská synagoga na křižovatce u Anděla sloužila nacistům jako sklad uloupeného majetku, postupně se ve skladiště proměnily i ostatní synagogy.

Jedna z posledních vyhlášek ministerstva obchodu z konce roku 1941 pak zakazovala Židům *cokoliv ze svého majetku prodávat, rovněž bylo árijcům zakázáno cokoliv od nich kupovat či Židům cokoliv zcizovat*.

Židovské obce vedly položky o odevzdání majetku; hudební nástroje, rádia, kola, šicí stroje apod. Obec vydala o zabavené věci potvrzení o odevzdání — toto potvrzení bylo velmi důležité, muselo se předložit těsně před deportací do koncentračního tábora, na předvolacím místě musel deportovaný vydat ještě klíče od bytu, čísla sejfů, čísla peněžních účtů, zbylou hotovost a poslední drobné cennosti.

(...) páni v uniformách na nás německy cosi řvou, teprve potom jsem se dozvěděl, že vřele doporučovali, abychom odevzdali zlaté hodinky, peníze atd., je-li nám život milý. Poté nás svlékli a prohlédali, zdali jsme opravdu odevzdali shora uvedené věci, u několika lidí něco našli a sebrali a jako stvrzenku předali pár facek... (Transport do Terezína, autor neznámý, časopis Vedem, Židovské muzeum v Praze.)

Zavazadla musela být označena číslem a sběrná služba je odesílala napřed. Šperky a cenné předměty byly oceněny zlatníky a odhadci, posléze deponovány v bankách, odkud byly svázeny do Prahy. Často se však stávalo, že nábytek a obrazy odvázeny nebyly; gestapo totiž těchto předmětů hned využívalo k zařizování bytů svých členů, a tak byly luxusní byty předávány gestapu bez jakýchkoliv změn.

Vedoucí správy venkovských obcí, zkušený právník Karel Stein, se pokusil o záchranu ukradených židovských památek. Počátkem roku 1942 předložil nacistům návrh na vytvoření židovského muzea v Praze, kde by se soustředily sbírky z židovských muzeí a obcí. Po dlouhých průtahách nacisté s návrhem souhlasili, avšak z důvodů zcela odlišných, než kterými byl veden jeho předkladatel. K práci na projektu byli přizváni filosofové Salmon Hugo Lieben a Josef Polák, profesori Tobiaš Jakobovitz a Alfred Engel, také historička umění Hana Volavková, známý architekt František Zelenka i hebreista Otto Muneles a ještě několik dalších odborníků; v muzeu krátce pracoval i spisovatel a překladatel Jiří Weil, který však už roku 1942 nenastoupil do transportu a přešel do ilegality. Pod neustálou hrozbou deportace, při maximálním pracovním vypětí, v podmínkách psychicky tíživých začala tato skupina plnit své nelehké poslání; Ústřední židovské muzeum zahájilo svoji činnost 3. srpna 1942 v budově bývalé židovské školy v Jáchymově ulici. V této chmurné době a za tragických okolností se sbírka muzea rychle rozrůstala; předměty byly evidovány, tříděny a zaznamenány do katalogů. Ve vyklizených synagogách bylo skupině dovoleno vytvořit uzavřené expozice; ve Vysoké synagoze tak vznikla výstava hebrejských rukopisů, ve Staronové synagoze pak výstava architektury

středověkých synagog a v Klausově synagoze vznikla velká expozice zachycující židovské tradice a zvyky; zamýšlená expozice v Pinkasově synagoze se už neuskutečnila. V létě a na podzim 1944 byli pracovníci muzea deportováni do Terezína a Osvětimi, ještě v únoru 1945 šli poslední zaměstnanci do transportu. Nepřežil ani Josef Polák ani Tobáš Jakobovitz ani mnozí další. Pražské židovské muzeum se tak stalo jejich památkou, jejich věčnou připomínkou; stěny Pinkasovy synagogy nesou osmdesát tisíc ručně psaných jmen, obětí holocaustu.

Živoření a nová naděje

Konec války však očekávané šťastné změny nepřinesl. Židovské muzeum sice svoji činnost obnovilo pod správou *Rady židovských obcí v ČSR*, vedením muzea byla tehdy pověřena Hana Volavková; v budově pohřebního bratrstva v Široké ulici č. 5 byly uspořádány depozitáře synagogálního textilu, stříbra a obrazů, v Jáchymově ulici byly soustředěny knižní a archivní fondy, nově bylo založeno oddělení dokumentace válečné perzekuce a nemovitých památek. Ještě do konce roku 1949 se stačila část zabaveného majetku vrátit přeživším nebo jejich dědicům, stejně tak i židovským obcím. Proběhly krátkodobé výstavy a reinstalovány byly válečné expozice v Klausově synagoze a v Muzeu pražského ghetta. O všechny výstavy byl obrovský zájem, denně tudy proudili četní návštěvníci. Avšak válku brzy napodobila komunistická moc, politické procesy, antisemitismus a atmosféra strachu; bylo nežádoucí zabývat se judaistickými tématy. Už 4. dubna 1950 bylo muzeum podřízeno ministerstvu školství; nejprve byla zabráná budova v Široké ulici a posléze bylo celé muzeum převedeno pod státní správu – tedy znárodněno; stěžší se dalo zabránit postupné devastaci a ztrátám. Smíchovská synagoga sloužila dál jako sklad. Přestal se udržovat židovský hřbitov na Žižkově ve Fibichově ulici, založený už v roce 1680 jako morové pohřebiště židovské obce, kde bylo pohřbeno čtyřicet tisíc zemřelých, rabíni i učenci, jakými byli Eleazar Fleckeles nebo lékař Jonas Jeiteles i vrchní pražský rabín Ezechiel Landau; v 60. letech byla část hřbitova přeměněna v park a ve druhé polovině 80. let tam byla

postavena věž televizního vysílače. Naštěstí se zachovala nejstarší část s náhrobky významných osobností, a tak když hřbitov přešel v roce 1999 do správy Židovského muzea, mohl být restaurátorsky opraven a po dvou letech opět zpřístupněn veřejnosti. V době normalizace sice proběhla významná expozice pod názvem *Precious Legacy*, která putovala do Kanady i USA. Avšak na postavení muzea v Praze to mnoho nevytěžilo; zůstávalo dál – mírně řečeno – stranou.

Situace se zásadně změnila až po pádu komunistického režimu. Krátce po listopadu, se muzeum podílelo na výstavách v Izraeli, USA i v Evropě, na konferenci v Paříži *Musée-musées*. Vzácné sbírky byly postupně navráceny, historické synagogy se opět vrátily Židovské obci a konečně, událost hodná pozornosti – po šestapadesáti letech – 1. října 1994 byly sbírky a budovy muzea definitivně předány Federaci židovských obcí a vytvořeno *Židovské muzeum v Praze*. A tak v prvních říjnových dnech tomu bylo už deset let, co muzeum působí v tomto novém právním postavení a pod původním názvem. Ve sbírkách muzea je 35 tisíc uměleckých předmětů a 100 tisíc knih.

Právě posledních deset let bylo pro muzeum velmi významných; historické budovy byly nákladně rekonstruovány, byly zřízeny nové expozice, depozitáře, vzniklo vzdělávací centrum i zázemí pro vědeckou práci, důstojně byl uložen také knižní fond; zrekonstruovaná Smíchovská synagoga dnes slouží k ukládání archivních materiálů, je depozitářem vzácných sbírek, obrazů, fotografií. Restaurován byl také Starý židovský hřbitov se 12 tisíci náhrobky; pohřben je zde rabi Löw, podle pověsti autor Golema i spolehlivý ochránce studentů, odpočívá zde i primas Pražské židovské obce Mordechai Maisel nebo astronom David Gans. Ročně je restaurováno přibližně sto kamenů.

Už třetí rok sídlí muzeum ve dvou nově rekonstruovaných budovách, jeho součástí je vzdělávací a kulturní centrum, kde probíhá řada seminářů a přednášek, jejichž smyslem je přispět také ke zkvalitnění výuky dějepisu a občanské nauky. V rámci akce s názvem *Pamětníci* shromáždilo muzeum více než pět set vzpomínek na období válečných útrap; touto prací se muzeum sice zabývalo už od

skončení války, ale v období komunismu byla tato činnost omezená, nahodilá, spíše jen trpěná. Jednou z nejpůsobivějších akcí, která ve vzdělávacím centru proběhla, byla nepochybně návštěva sira Nicolase G. Wintona, kterému se podařilo zachránit 664 židovských dětí před jistou smrtí. Mimo jiné je součástí muzea také oddělení holocaustu, shromažďující dokumentaci o obětech a poskytující i potřebné informace.

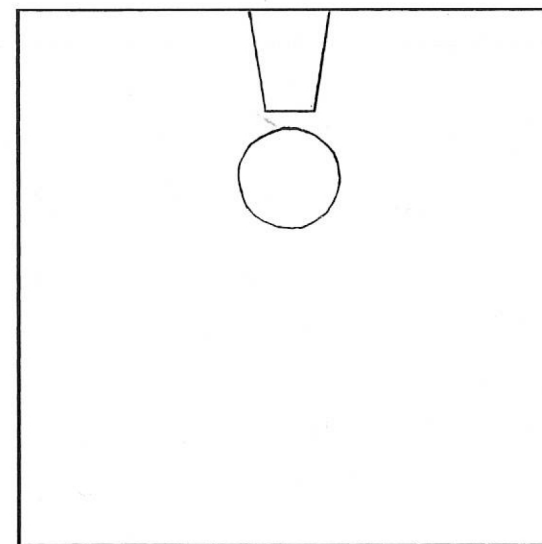
Před osmi lety byly archivní sbírky obohaceny o vzácnou pozůstalost vynikajícího hudebního skladatele Gideona Kleina; pozůstalost věnovala muzeu jeho sestra Eliška Kleinová, kdysi blízká přítelkyně – spíš platonická láska Jiřího Ortena; právě Líza byla svědkem jeho smrtelného zranění na Rašínově nábřeží; nepodařilo se jí zachránit ani Jiřího, ani Gideona. A tak říjnové dny jsou i připomínkou utrpení a tragické smrti významných hudebních skladatelů; právě před šedesáti lety, v říjnu 1944, byl Gideon Klein zařazen do jednoho z posledních transportů z Terezína do Osvětimi, spolu s Hansem Krásou, Viktorem Ullmanem, Pavlem Haasem, Karlem Ančerlem i Franzem Eugenem Kleinem, jehož písničky v interpretaci Arnošta Kafky byly zvláště po válce velmi populární; život Gideona Kliena tragicky skončil v roce 1945, bylo mu sotva pětadvacet let; dodnes

se neví, zda zahynul na pochodu smrti nebo byl obětí masové vraždícího komanda SS.

Před sedmi lety otevřelo muzeum v Pinkasově synagoze velmi zasahující expozici – *Dětské kresby z Terezína 1942–1944*, kresby dětí různého věku, přibližně mezi osmi a patnácti lety; kresby jsou svědectvím jejich hrůzného osudu; z osmi tisíc dětí deportovaných na Východ přežilo jen 242. Mnohé kresby byly vytvořeny pod vedením Friedla Dicker-Brandeisové, absolventky výmarského Bauhausu, která se v Terezíně věnovala výtvarné výchově dětí.

A tak jen doufejme, že v tisku rozvířené konflikty uvnitř židovské obce ani případné personální změny nepoznamenají nepříznivě činnost muzea. Židovské muzeum v Praze by mělo zůstat projevem vzájemné židovské pospolitosti, neboť jde o *společné předávání paměti; o budoucnost*.

Ladislava Chaetau (1950)
spolupracuje jako publicistka
s Českým rozhlasem, Literárními
novinami a Lidovými
novinami. Žije střídavě v Praze
a v Paříži.

VYKŘÍČNÍK NANEBEVZATÝ